

MADANIY VA MILLIY OMILLARNING AYBDORLIK HISSIGA TA'SIRI.**D.F.Djurakulova¹**

Mas'ul muallif: Djurakulova
Dilfuza Farxodovna, Oriental
universiteti dotsenti.

Received: 17 Oktabr 2026
Accepted: 22 Oktabr 2026
Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Djurakulova, D. F.
MADANIY VA MILLIY
OMILLARNING AYBDORLIK
HISSIGA TA'SIRI. / D. F.
Djurakulova // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 10, № 2. — B.
376–380.

1. Oriental universiteti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada aybdorlik hissining shakllanishi va namoyon bo'lishiga madaniy hamda milliy omillarning ta'siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Aybdorlik va uyat hissining o'zaro farqi, individualizm va kollektivizm o'lchovlari, shuningdek, mustaqil va o'zaro bog'liq "Men" konsepsiyasi nazariy asos sifatida ko'rib chiqiladi. O'zbek madaniyatidagi "uyat", "andisha", "or-nomus", "vijdon" kabi tushunchalarning mazmuni, oila va mahalla muhitining roli yoritiladi. Shuningdek, madaniy omillarning turli yosh bosqichlarida aybdorlik hissiga ta'siri va globallashuv sharoitidagi o'zgarishlar tahlil qilinib, psixologik ishda madaniy kontekstni hisobga olishga doir amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: aybdorlik hissi, uyat, madaniyat, milliy mentalitet, individualizm va kollektivizm, o'zbek oilasi, tarbiya, yosh davrlari.

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ЧУВСТВО ВИНЫ

Аннотация. В статье с психологической точки зрения анализируется влияние культурных и национальных факторов на формирование и проявление чувства вины. В качестве теоретической основы рассматриваются различие между виной и стыдом, измерения индивидуализма и коллективизма, а также концепции независимого и взаимозависимого «Я». Раскрывается содержание таких понятий узбекской культуры, как «стыд», «честь», «совесть», а также роль семьи и махалли. Анализируется влияние культурных факторов на переживание вины на разных возрастных этапах и изменения, происходящие в условиях глобализации. Даются практические рекомендации по учёту культурного контекста в психологической работе.

Ключевые слова: чувство вины, стыд, культура, национальный менталитет, индивидуализм и коллективизм, узбекская семья, воспитание, возрастные периоды.

THE INFLUENCE OF CULTURAL AND NATIONAL FACTORS ON THE SENSE OF GUILT

Abstract. This article examines, from a psychological perspective, how cultural and national factors shape the development and expression of guilt. The theoretical framework covers the distinction between guilt and shame, the individualism–collectivism dimension, and the independent and interdependent self-construal. The study explores the meaning of Uzbek cultural concepts such as shame, honor, and conscience, as well as the role of the family and the mahalla. It also analyzes how cultural factors influence guilt across different age stages and how globalization is changing these patterns. Practical recommendations are given for taking the cultural context into account in psychological work.

Keywords: guilt, shame, culture, national mentality, individualism and collectivism, Uzbek family, upbringing, age periods.

Bugungi globallashuv va axborot almashinuvi tezlashgan davrda shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi, uning ichki nazorat mexanizmlari va hissiy tajribasini madaniy kontekstda o'rganish psixologiya fanining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Aybdorlik hissi vijdon, mas'uliyat va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishning ichki ko'rinishi sifatida shaxs xulq-atvorini tartibga soladi. Ayni paytda uning me'yorida oshgan ko'rinishlari xavotir, depressiya va o'zini past baholashga olib kelishi mumkin. Shu bois bu hissning shakllanishi va namoyon bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarni, ayniqsa madaniy va milliy omillarni, aniqlash nazariy ham, amaliy ham ahamiyatga ega.

Aybdorlik hissi madaniy muhitdan tashqarida shakllanmaydi. Individualistik madaniyatlarda u asosan shaxsiy tanlov va mas'uliyat bilan bog'langan bo'lsa, jamoaviylik madaniyatlarda oila, jamoa va avlodlar oldidagi burch hissi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'zbek madaniyatida "uyat", "andisha", "or-nomus", "vijdon" kabi tushunchalar aybdorlik hissining o'ziga xos milliy ko'rinishini belgilaydi. Bu tushunchalar bola tarbiyasida oila va mahalla muhiti orqali avloddan avlodga o'tadi. Shu sababli o'zbek oilasidagi tarbiya uslublari, jamoaviy qadriyatlar va diniy-axloqiy me'yorlarning aybdorlik hissiga ta'sirini o'rganish milliy psixologiya uchun alohida ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev kuchli

iqtisodiyot bilan bir qatorda ajdodlar merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanish zarurligini ta'kidlab, farzandlarni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim maskanlarining o'rnini alohida belgilab bergan. Davlat rahbari ma'naviyat masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda ayrim yoshlarning milliy zamin va ma'naviyatdan uzoqlashayotganiga e'tibor qaratib, jamiyatni ma'naviy tahdidlardan himoya qilishga oid ilmiy-amaliy tadqiqotlarni qayta ko'rib chiqish, ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi ilmiy institutlarning rolini oshirish vazifasini qo'ydi. Bu vazifalarni hal etishda yoshlarning ichki axloqiy tuyg'ulari, jumladan, aybdorlik hissining madaniy asoslarini bilish muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, migratsiya, ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi va avlodlar o'rtasida qadriyatlar farqining kuchayishi sharoitida yoshlar ko'pincha an'anaviy talablar bilan zamonaviy individual qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatni boshdan kechirmoqda. Bu ziddiyat ichki kechinmalar va aybdorlik hissining nomutanosib shakllariga sabab bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, madaniy va milliy omillarning aybdorlik hissiga ta'sirini o'rganish, bir tomondan, o'zbek mentalitetining psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda ochib beradi, ikkinchi tomondan, psixolog, pedagog va ota-onalar uchun milliy kontekstni hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Aybdorlik hissi psixologiya fanida uzoq vaqtdan beri tadqiq etilib kelinadi. Uning mohiyati dastlab psixoanalitik yondashuvda talqin qilingan: Z. Freyd aybdorlikni ongning ichki nazorat instansiyasi bilan bog'lagan. E. Erikson esa uni maktabgacha yoshdagi "tashabbus va aybdorlik" inqirozi doirasida shaxs rivojlanishining muhim bosqichi sifatida ko'rib chiqqan [8]. M. Koffman aybdorlik hissini hamdardlik va axloqiy rivojlanish bilan bog'lab, uni xulq-atvorning ichki tartibga soluvchisi sifatida asoslagan. R. Baumeyster va hamkasblari esa aybdorlikning shaxslararo munosabatlarni saqlash va mustahkamlashga xizmat qilishini ko'rsatgan.

Aybdorlik va uyat hissini farqlash masalasi X. B. Lyuis asarlarida ilgari surilib, keyinchalik J. Tengni va R. Dirning tadqiqotlarida empirik jihatdan asoslangan. Mualliflarga ko'ra, aybdorlik muayyan xatti-harakatga yo'nalgan baho bo'lib, ko'proq tuzatishga undaydi, uyat esa shaxsning o'ziga yo'nalgan salbiy bahosi bilan bog'liq. Bu farq hozirgi tadqiqotlarda ham asosiy nazariy tayanch bo'lib qolmoqda. Aybdorlik hissining madaniy tabiatiga e'tibor R. Benediktning "uyat madaniyatlari" va "aybdorlik madaniyatlari" tasnifi bilan kuchaygan. Biroq keyingi tadqiqotlar bu bo'linishning mutlaq emasligini ko'rsatdi: ikkala his ham turli madaniyatlarda mavjud, farq ularning ahamiyati va ifodalanish shaklida namoyon bo'ladi. Madaniy farqlarni tushuntirishda G. Xofstede va X. Triandisning individualizm va kollektivism o'lchovlari, shuningdek, X. Markus va S. Kitayamaning mustaqil va o'zaro bog'liq "Men" konsepsiyasi muhim o'rin tutadi. Sharqiy Osiyo madaniyatlarida aybdorlik va uyat hissini o'rgangan O. Bedford va K. Xvang, shuningdek, Y. Vong va Dj. Tsay tadqiqotlarida bu his oilaviy va ijtimoiy munosabatlar, burch va jamoa oldidagi mas'uliyat bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatilgan. Hissiyotlarning ijtimoiy-madaniy kelib chiqishi haqidagi g'oya L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvida ham o'z ifodasini topgan.

Rus tilidagi psixologik adabiyotlarda K. Izard aybdorlikni asosiy hissiy kechinmalardan biri sifatida ta'riflagan, E. P. Ilin esa hissiyotlar va tuyg'ularning shaxs xulq-atvoridagi o'rnini yoritgan. O'zbek olimlarining asarlarida hissiyotlar, vijdon, oila va ijtimoiy munosabatlar psixologiyasi masalalari ko'rib chiqilgan bo'lsa axloq, uyat va vijdon tushunchalarining tarbiyadagi o'rne esa Abdulla Avloniyning ma'rifiy merosida tarixiy asosda yoritilgan. Davlat siyosati darajasida yosh avlodni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomalari va ma'naviyatga oid nutqlarida alohida ta'kidlanadi. Shunday qilib, aybdorlik hissining umumpsixologik asoslari va madaniyatlararo jihatlari xorijiy adabiyotlarda yetarlicha o'rganilgan. Biroq o'zbek madaniyati kontekstida "uyat", "andisha", "or-nomus", "vijdon" tushunchalarining aybdorlik hissi bilan munosabati, oila va mahalla muhitining uning shakllanishiga ta'siri hamda globallashuv sharoitidagi o'zgarishlar empirik asosda tizimli o'rganilmagan. Mavjud bu ilmiy bo'shliq tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy yangiligini yana bir bor belgilaydi.

Aybdorlik hissi shaxsning o'z xatti-harakatlari, qarorlari yoki harakatsizligini o'zi uchun muhim bo'lgan axloqiy me'yorlar, qadriyatlar va shaxslararo majburiyatlar bilan taqqoslashi natijasida yuzaga keladigan murakkab o'zini anglashga oid emotsiyalardan biridir. Mazkur hissiyot shaxsning o'z xulq-atvorini baholashi, xatti-harakatlari oqibatlarini anglab yetishi, boshqa insonlarga yetkazilgan zararni tan olishi va vaziyatni tuzatishga intilishi bilan bog'liq. Shu jihatdan aybdorlik hissi faqat salbiy emotsional kechinma emas, balki axloqiy o'zini boshqarish, ijtimoiy mas'uliyat va munosabatlarni tiklashga xizmat qilishi mumkin bo'lgan psixologik mexanizm hisoblanadi.

Psixologik adabiyotlarda aybdorlik hissi ko'pincha uyat, xijolat, pushaymonlik va afsuslanish kabi o'zini anglashga oid boshqa emotsiyalardan farqlanadi. Masalan, aybdorlik hissida shaxs, odatda, muayyan xatti-harakatining noto'g'riligiga e'tibor qaratadi: "Men noto'g'ri ish qildim". Uyat hissida esa salbiy baho ko'proq shaxsning o'ziga, uning ijtimoiy qiyofasi yoki boshqalar nazaridagi mavqeiga qaratilishi mumkin: "Men yomonman" yoki "Boshqalar meni salbiy baholaydi". Biroq bu farq mutlaq emas: real vaziyatlarda aybdorlik va uyat bir vaqtda kechishi ham mumkin.

Cohen va hamkorlari tomonidan ishlab chiqilgan "Aybdorlik va uyatni aniqlash" metodikasi aybdorlik va uyatni faqat emotsional kechinma sifatida emas, balki shaxsning vaziyatga bergan bahosi hamda undan keyingi xulq-atvori bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Bu yondashuvda o'z xatti-harakatini salbiy baholash, yetkazilgan zararni tuzatishga intilish, o'zini global tarzda salbiy baholash va vaziyatdan qochish kabi ko'rsatkichlar bir-biridan farqlanadi. Demak, aybdorlik hissining psixologik ahamiyatini baholashda uning intensivligi bilan bir qatorda shaxsni qanday xatti-harakatga undashi ham hisobga olinishi lozim. Aybdorlik hissining shakllanishini tushuntirishda shaxsning kognitiv baholashi, emotsional reaksiyasi va xulq-atvoriy javobi o'rtasidagi o'zaro aloqani hisobga olish muhim. Dastlab inson muayyan vaziyatni o'zining axloqiy mezonlari bilan taqqoslaydi. Keyin sodir bo'lgan hodisada o'z mas'uliyatini baholaydi. Agar shaxs o'z xatti-harakati boshqa insonning manfaatiga zarar yetkazganini yoki muhim me'yor buzilganini anglab yetsa,

aybdorlik hissi yuzaga kelishi mumkin. Ushbu hissiyot uzr so'rash, zararni qoplash, xulq-atvorni o'zgartirish va kelgusida shunga o'xshash vaziyatlarning oldini olishga undashi ehtimoli mavjud. Shu bilan birga, aybdorlik hissi har doim ham obyektiv mas'uliyatga mos kelmaydi. Ba'zi insonlar o'zlari nazorat qila olmaydigan hodisalar uchun ham javobgarlikni o'z zimmasiga olishi mumkin. Bunday vaziyatda aybdorlik hissi vaziyatni konstruktiv tahlil qilishga emas, balki o'zini ortiqcha ayblash, ruminatsiya va ruhiy zo'riqishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun aybdorlik hissini tadqiq etishda uning moslashuvchan, xatti-harakatni tuzatishga yo'naltirilgan shakli bilan haddan tashqari, asossiz yoki davomli o'zini ayblash shaklini farqlash muhim.

Madaniyat shaxsning nimani to'g'ri yoki noto'g'ri deb baholashi, qanday xatti-harakatni maqbul deb hisoblashi va o'z xulq-atvori uchun qay darajada javobgarlik sezishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar tizimidir. Oilada shakllanadigan tarbiya uslublari, jamiyatda qabul qilingan axloqiy qoidalar, diniy va ma'naviy qarashlar, urf-odatlar, jamoaviy munosabatlar hamda avlodlararo qadriyatlar shaxsning axloqiy mezonlarini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Milliy-madaniy muhitda shaxs xulq-atvorini baholash mezonlari faqat individual istak va maqsadlar bilan belgilanmaydi. Ko'plab ijtimoiy vaziyatlarda inson o'z harakatining ota-ona, oila a'zolari, qarindoshlar, ustozlar yoki kengroq jamoa uchun qanday oqibatlarga olib kelishini ham hisobga oladi. Natijada aybdorlik hissi shaxsning individual mas'uliyati bilan bir qatorda uning ijtimoiy munosabatlari va guruhga mansublik hissi bilan ham bog'liq holda namoyon bo'lishi mumkin. Biroq madaniy omillarni tahlil qilishda bir madaniyat vakillarining barchasi bir xil fikrlaydi yoki bir xil emotsional reaksiyani boshdan kechiradi, degan xulosaga kelish ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Milliy madaniyat umumiy qadriyatlar va ijtimoiy kutishlar tizimini shakllantirishi mumkin, ammo har bir insonning bu qadriyatlarni qabul qilishi oilaviy tajribasi, shaxsiy e'tiqodi, yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei va hayotiy sharoitlariga qarab farqlanadi.

Madaniyat va aybdorlik hissi o'rtasidagi munosabatni o'rganishda individualizm va kollektivizm tushunchalari muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Individualistik yo'nalishdagi qadriyatlar shaxsiy mustaqillik, individual tanlov va shaxsiy javobgarlikka ko'proq urg'u berishi mumkin. Kollektivistik yo'nalishdagi qadriyatlar esa o'zaro bog'liqlik, guruh oldidagi majburiyatlar, munosabatlarni saqlash va umumiy manfaatlarni hisobga olishni rag'batlantirishi mumkin. Bu farqlar aybdorlik hissining qaysi vaziyatlarda yuzaga kelishi va undan keyingi xulq-atvor qanday namoyon bo'lishiga ta'sir qilishi ehtimol. Mazkur munosabatni tekshirgan Yung va hamkorlarining ko'p mamlakatli tadqiqotida AQSh, Hindiston, Xitoy, Eron va Ispaniyadan jami 1466 ishtirokchi qatnashgan. Tadqiqotda individualizm-kollektivizmning turli o'lchamlari hamda aybdorlik va uyat bilan bog'liq baholashlar va xulq-atvoriy moyilliklar o'rganilgan. Mualliflar natijalari shaxslararo yo'naltirilgan gorizontal kollektivistik qadriyatlar buzilgan munosabatlarni tiklashga qaratilgan xatti-harakatlar bilan, vertikal individualistik yo'nalish esa ayrim tahdidli shaxslararo vaziyatlardan chekinish bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan. Muhim jihati shundaki, tadqiqot aybdorlik va uyatning madaniyat bilan munosabati oddiy "kollektivistik madaniyatda aybdorlik ko'p, individualistik madaniyatda kam" shaklida izohlanmasligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar milliy-madaniy omillarning ta'sirini faqat milliy mansublik orqali emas, balki shaxsning qadriyatlarni qay darajada qabul qilishi, ijtimoiy munosabatlarga munosabati va xatti-harakat oqibatlariga bergan bahosi orqali o'rganish zarurligini asoslaydi.

O'zbek jamiyatida oilaviy munosabatlar, kattalarga hurmat, ota-ona oldidagi mas'uliyat, ustoz-shogird an'analari, o'zaro yordam, mahalla va jamoa bilan munosabatlarni qadrlash kabi ijtimoiy-madaniy qadriyatlar shaxsning axloqiy qarashlari shakllanishida muhim o'rin tutishi mumkin. Ushbu qadriyatlar insonning o'z xatti-harakatlarini baholash mezonlariga, boshqa insonlarning ehtiyojlarini hisobga olishiga va ijtimoiy majburiyatlarni anglashiga ta'sir etishi ehtimol. Masalan, ota-onaning ko'nglini qoldirish, ustoz ishonchini oqlamaslik, yaqin kishiga yordam bera olmaslik yoki oilaviy majburiyatni bajarmaslik kabi vaziyatlar ayrim shaxslarda aybdorlik hissini yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarda emotsional kechinma faqat sodir etilgan xatti-harakatning oqibatlari bilan emas, balki insonning o'ziga yaqin kishilar oldidagi mas'uliyatni qanday tushunishi bilan ham belgilanadi. Biroq ushbu misollar o'zbek xalqiga xos aybdorlikning isbotlangan universal ko'rinishlari emas, balki empirik tadqiqotda tekshirilishi mumkin bo'lgan taxminiy vaziyatlardir. Ularning psixologik mazmuni bir xil bo'lmasligi mumkin. Masalan, ota-onaning talabini bajarmaganlik uchun aybdorlik his qilish o'z majburiyatini anglash bilan bog'liq bo'lishi mumkin; boshqa holatda esa inson o'zining mustaqil qarorini ma'qullamagan oilaviy muhit sababli asossiz aybdorlikni boshdan kechirishi mumkin. Demak, bir xil milliy qadriyat turli shaxslar uchun turlicha psixologik ma'no kasb etishi mumkin. Bu o'rinda ichkilashtirilgan axloqiy me'yorlar tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Inson bolalikdan oilada va ijtimoiy muhitda o'zlashtirgan qoidalarni asta-sekin shaxsiy e'tiqodi va ichki nazorat mezonlariga aylantiradi. Agar inson muayyan me'yorni o'zining shaxsiy qadriyati sifatida qabul qilgan bo'lsa, uni buzish tashqi jazo yoki tanqid bo'lmagan vaziyatda ham aybdorlik hissini yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, me'yor faqat tashqi bosim sifatida qabul qilingan bo'lsa, uning buzilishi ko'proq tanqid qilinishdan qo'rqish yoki obro'ni yo'qotish xavotiri bilan kechishi mumkin. Shu sababli milliy qadriyatlarining aybdorlik hissiga ta'sirini o'rganishda me'yorning mavjudligi bilangina cheklanmasdan, uning shaxs tomonidan qanday o'zlashtirilgani, ichki e'tiqodga aylangan-aylanmagani va insonning o'z xatti-harakatlariga qanday ma'no berishi ham tahlil qilinishi lozim.

Aybdorlik hissining shakllanishida oilaviy tarbiya alohida ahamiyatga ega. Oila bola uchun axloqiy me'yorlar, ijtimoiy mas'uliyat, o'z xatti-harakatlarini baholash va boshqa insonlarning hissiyotlarini tushunishni o'rganadigan dastlabki ijtimoiy muhit hisoblanadi. Ota-onaning farzand xatti-harakatlariga bergan bahosi, nizolarni hal qilish usuli, jazolash va rag'batlantirish shakllari hamda emotsional qo'llab-quvvatlashi bolaning aybdorlikni qanday tushunishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar ota-ona bola tomonidan sodir etilgan xatti-harakatni muhokama qilib, uning oqibatlarini tushuntirsa, yetkazilgan zararni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatsa, bola o'z mas'uliyatini anglash va xulq-atvorini tuzatishga yo'naltirilgan aybdorlikni rivojlantirishi mumkin. Masalan, bola boshqa kishining buyumini buzib qo'yganida, unga faqat tanbeh berish o'rniga, hodisa oqibatini tushuntirish, uzr so'rash va zararni qoplash imkoniyatini ko'rsatish konstruktiv

yondashuv hisoblanadi. Aksincha, bolaning xatti-harakatini baholashda uning butun shaxsiyatini kamsitish, mehrdan mahrum qilish bilan tahdid qilish yoki oilaviy muammolar uchun uni muntazam ayblash o'zini global tarzda salbiy baholashga olib kelishi mumkin. Bunday sharoitda bola "Men noto'g'ri ish qildim" degan xulosadan ko'ra, "Men yomonman" yoki "Boshqalarning xafa bo'lishiga doimo men sababchiman" kabi umumlashtirilgan qarashlarni shakllantirishi ehtimol. Bu jarayonni madaniy kontekstda o'rganishda tarbiyaning milliy qadriyatlarga asoslanganligi bilan psixologik bosim o'rtasidagi farqni aniqlash zarur. Kattalarga hurmat, oilaga sadoqat va mas'uliyat kabi qadriyatlar o'z-o'zidan salbiy psixologik ta'sirga ega emas. Ularning ta'siri qanday tushuntirilishi, qanday tarbiyaviy usullar orqali yetkazilishi va bolaning individual chegaralari qay darajada hurmat qilinishiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, oilaviy tarbiyaning aybdorlik hissigga ta'sirini o'rganishda quyidagi omillarni tahlil qilish maqsadga muvofiq:

- ota-onaning tarbiyaviy uslubi va emotsional qo'llab-quvvatlashi;
- oiladagi axloqiy me'yorlarning mazmuni va qat'iyligi;
- xatoga nisbatan kechirimlilik yoki jazolashga yo'naltirilgan munosabat;
- shaxsiy mas'uliyat va oilaviy majburiyatlarning qanday talqin qilinishi;
- farzandning mustaqil qarorlari va oilaviy kutishlar o'rtasidagi munosabat.

Ushbu omillarni birgalikda o'rganish aybdorlik hissining shakllanishida milliy qadriyatlarning o'zi bilan ularni oilada yetkazish usullarini farqlash imkonini beradi.

Madaniyatlararo psixologik tadqiqotlar aybdorlik hissi barcha jamiyatlarda bir xil vaziyatlarda va bir xil intensivlikda namoyon bo'ladi, degan qarashni tasdiqlamaydi. Biroq madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni faqat individualistik va kollektivistik qadriyatlar bilan izohlash ham ilmiy jihatdan yetarli emas. Grut va hamkorlari tomonidan olib borilgan, 2021-yilda nashr etilgan tadqiqotda Burkina-Faso, Kosta-Rika, Indoneziya, Yaponiya, Iordaniya, Niderlandiya, Polsha va AQShdan jami 1358 nafar ishtirokchining ma'lumotlari tahlil qilingan. Tadqiqotda inson o'zi, oilasi, jamoasi yoki mamlakati tomonidan sodir etilgan noto'g'ri xatti-harakatlarga nisbatan qanday uyat, aybdorlik va pushaymonlik his qilishini baholashga e'tibor qaratilgan. Natijalar emotsional kechinmalar ko'p jihatdan qoidabuzarlik qaysi darajada sodir etilganiga - shaxsiy, oilaviy, jamoaviy yoki milliy darajaga - bog'liq ekanini ko'rsatgan. Shuningdek, ayrim farqlar individual va mamlakat darajasidagi madaniy qadriyatlar bilan qisman izohlangan. Bu natija shaxsning o'zi sodir etgan xatti-harakati uchun his qiladigan aybdorligi bilan o'ziga mansub guruh tomonidan sodir etilgan xatti-harakatga munosabati bir xil emasligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotdan kelib chiqadigan muhim ilmiy xulosa shuki, aybdorlik hissini milliy madaniyat bilan bog'liq holda o'rganishda faqat insonning milliy mansubligini qayd etish yetarli emas. Shaxsning qaysi ijtimoiy guruhga mansubligi, o'sha guruh bilan qay darajada identifikatsiyalashgani, guruhning xatti-harakatlari uchun mas'uliyatni qay darajada his qilishi va hodisaning axloqiy mazmuni ham hisobga olinishi kerak.

yilda e'lon qilingan Singh va Bhushan tomonidan tayyorlangan tizimli sharhda esa 2000–2024-yillarda o'tkazilgan, o'zini anglashga oid emotsiyalarni o'rgangan 23 ta tadqiqot tahlil qilingan. Sharh aybdorlik, uyat, xijolat va faxrlanish kabi emotsiyalarning namoyon bo'lishida madaniy o'ziga xosliklar mavjudligini qayd etadi. Shu bilan birga, tadqiqotlarda emotsiyalarni o'lchash usullaridagi farqlar, tajriba sharoitlarining cheklanganligi va G'arb mamlakatlari namunalarini ustunligi kabi metodologik muammolar aniqlangan. Mualliflar madaniyatlararo xulosalarni ishonchliroq qilish uchun turli madaniy guruhlarini qamrab oladigan, metodologik jihatdan moslashtirilgan tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu ilmiy ma'lumotlar O'zbekiston sharoitida aybdorlik hissini o'rganishning ahamiyatini ko'rsatadi. Xalqaro natijalarni mahalliy aholiga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish o'rniga, o'zbek tilidagi tushunchalarning mazmunini, mahalliy ijtimoiy me'yorlarni va oilaviy munosabatlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda empirik tekshiruv o'tkazish maqsadga muvofiq.

Tahlil qilingan nazariy yondashuvlar va xalqaro empirik tadqiqotlar aybdorlik hissini shaxsning individual xususiyatlari bilan bir qatorda madaniy me'yorlar, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy mas'uliyat haqidagi tasavvurlar bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tadqiqotlarda aybdorlik va uyatning namoyon bo'lishi faqat individualizm yoki kollektivism bilan belgilanmasligi, balki qoidabuzarlikning mazmuni, shaxsning guruhga munosabati va emotsiyadan keyingi xulq-atvor bilan ham bog'liq ekanligi qayd etilgan.

O'zbekiston sharoitida oilaviy qadriyatlar, kattalarga hurmat, o'zaro mas'uliyat va jamoaviy munosabatlarning aybdorlik hissigga ta'sirini empirik o'rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Bunda milliy qadriyatlarning o'zini muammo sifatida ko'rsatish emas, balki ularning shaxs tomonidan qanday o'zlashtirilishi, qanday tarbiyaviy usullar orqali yetkazilishi va insonning o'z xatti-harakatlarini baholashiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash muhimdir. Shunday qilib, aybdorlik hissini madaniy va milliy omillar bilan bog'liq holda o'rganish shaxsning axloqiy o'zini boshqarishi, ijtimoiy mas'uliyati va munosabatlarni tiklashga qaratilgan xulq-atvorini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Shu bilan birga, madaniyatlararo tadqiqotlarning metodologik cheklavlari va O'zbekiston sharoitidagi maxsus empirik ma'lumotlar zarurati ushbu yo'nalishda keyingi ilmiy izlanishlar olib borish muhimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2010 yil.
- [2] Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2012 yil.
- [3] Barotov Sh.R., Muxtorov E.M., Soliyeva R.J., Olimov L.Ya. Mentalitet psixologiyasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2009 yil.
- [4] Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. Darslik. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008 yil.
- [5] Nishonova Z.T. Psixik taraqqiyot diagnostikasi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2004 yil.
- [6] Cohen, T. R., Wolf, S. T., Panter, A. T., & Insko, C. A. (2011). Introducing the GASP Scale: A new measure of guilt and shame proneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(5), 947–966.

[7] Young, I. F., Razavi, P., Cohen, T. R., Yang, Q., Alabèrnia-Segura, M., & Sullivan, D. (2021). A multidimensional approach to the relationship between individualism-collectivism and guilt and shame. *Emotion*, 21(1), 108–122.

[8] Groot, J. M., et al. (2022). Group-based shame, guilt, and regret across cultures. *European Journal of Social Psychology*.

[9] Landers, M., Sznycer, D., & Durkee, P. (2024). Are self-conscious emotions about the self? Testing competing theories of shame and guilt across two disparate cultures. *Emotion*, 24(5), 1157–1168.

[10] Singh, D., & Bhushan, B. (2025). Understanding shame, guilt, embarrassment and pride: A systematic review of self-conscious emotions. *Frontiers in Psychology*, 16, 1678930. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.167893>

